

Atributinė frazė su derinamuojų komponentu Kiprijono Lukausko *Pamoksluose*

VIRGINIJA VASILIAUSKIENĖ

Vytauto Didžiojo universitetas

A study of word order in noun phrases with agreeing modifiers (adjectives, numerals, pronouns and participles) in Lukauskas' Sermons shows that the 18th century was a period of continuation and consolidation of the principles of phrase structure established in the 16th–17th centuries. The selection of word order patterns is better motivated than in earlier religious writings, and there is less variation than in the sermons of Bretkūnas and Sirvydas. Postposition of the adjective is frequent in religious terminology, where the word order of the original languages is often retained in view of the canonical character of the texts involved. This word order eventually became the norm in religious writings. Both preposed and postposed agreeing modifiers may assume contrastive stress. The text of the Sermons reflects the process of expansion of adjectives in -iškas, -inis and -ingas which begin to compete with the genitives of nouns. Discontinuous noun phrases, with modifiers separated from their heads, are a characteristic feature of this text and of the eastern variety of the written language as a whole.

1. ĮVADINĖS PASTABOS¹

1.1. XVIII amžių dažnai linkę apeiti ar ignoruoti ne tik istorikai, bet ir kalbininkai, nes šis Lietuvos raidos etapas nelaikomas prestižiniu ar įdomiu tyrinėti nei politiniu, nei kultūriniu požiūriu. Analizuodami rašomosios lietuvių kalbos gramatinę struktūrą, jos leksikos, tarminius ir kt. ypatumus, pirmiausia remiamės XVI–XVII a. pirmosios pusės pripažintais kalbos paminklais (Bretkūno, Daukšos, Sirvydo ir kt.), o po to dažniausiai iškart šokame į XIX amžių, nuošalyje palikdami pusantro šimto metų laikotarpį, kuris iš esmės turėjo tapti XVI–XVII a. pirmojoje pusėje kodifikuotų rašomosios kalbos normų stabilizacijos etapu. Lietuvių kalbotyroje tebegyva nuostata, jog XVIII a. kalba – tai makaroninė kalba, sugadinta senuosiuose XVI–XVII a. raštuose užfiksuota lietuvių kalba (Palionis 1995: 112–114; 164; Zinkevičius 1990: 15; 35; Jonikas 1987: 126). Ši tradicinė nuostata pirmiausia paremta XVIII a. raštų kalbos leksikos analize. Tiesa, naujosiuose darbuose šį požiūrį jau mėginama bent iš dalies koreguoti: vis dažniau imama tvirtinti, kad neištyrus šio laikotarpio kalbos gramatinės sandaros – morfoligijos ir sintaksės – tradiciniai teiginiai apie prastą katalikišką raštų autorių kalbos mokėjimą,

¹ Dėkoju Lietuvių fonui, Broniaus Vaškelio stipendijų fonui ir prof. Williamui Schmalstiegui už galimybę padirbėti Pensilvanijos valstijos universitete ir sustiprinti šio straipsnio ir būsimos knygos teorinius pamatus.

rašomosios kalbos degradavimą atrodo gana vienpusiški (Karaciejus 1998: 134–138; 2000: 24–26). Išsamesnė kai kurių XVIII a. rašto paminklų leksikos analizė taip pat verčia šiek tiek keisti tradicinę nuostatą apie polonizmą gausą to laikotarpio rašomojoje kalboje (Girdenis 1998: 8–12).

Ne vien tik tradicinis neigiamas požiūris į XVIII amžiaus raštus yra nulėmės jų nepopularumą: rašomosios kalbos formavimosi ar jos raidos požiūriu šis laikotarpis laikytinas palyginti ramiu. Natūralu, kad kalbininkai dėmesį linkę sutelkti į pirmuosius rašto paminklus ir juose užfiksuočia savo kalbos būklę. Vėliau, XIX a. raštuose, jie jau imasi ieškoti mūsų bendrinės kalbos ištakų. Taigi XVIII amžiaus kalba tarsi atsiduria nuošalyje dėl nepastebėto ryškesnio lietuvių kalbos visuomeninio statuso pokyčio, neužfiksuoto esmingesnio posūkio jos struktūros raidoje.

Dar 1976 m. Jurgis Lebedys rašė, jog šis rašomosios kalbos raidos laikotarpis traktuojamas beveik vien tik neigiamai, kaip „ištisa juoda démè, kaip tolydinis smukimo, literatūrinės kalbos degradavimo laikotarpis“ (Lebedys 1976: 17). Jo nuomone, „toks ištisai neigiamas ilgo laikotarpio traktavimas metodologiniu atžvilgiu vargu ar galbūti pateisinamas“ – raštų kalba priklauso nuo to meto visuomenės pažiūros į kalbą, nuo jos kalbinio skonio, raštų paskirties ir yra to meto visuomeninių bei kultūrinijų salygų atspindys (Lebedys 1976: 17–18).

Juozas Karaciejus pabrėžia, kad neįmanoma susidaryti nuoseklaus kalbos raidos vaizdo atmetant beveik pusantro šimto metų trukusį laikotarpį ir nesiejant jo su ankstesnių raštų kalba (Karaciejus 1998: 135–138). Požiūryje į XVIII a. raštų kalbą jis ižvelgia keletą nenuoseklumų: (a) vengiama kalbėti apie ankstesnės religinių raštų tradicijos tēstinumą; (b) vyrauja a priorinis neigiamas XVIII a. raštų kalbos vertinimas; (c) ši kalba dažniausiai tiriama neatsižvelgiant į to meto visuomenines ir kultūrines salygas; (d) išvada apie aptariamo laikotarpio raštų kalbos smukimą grindžiama leksikos, o ne gramatinės sandaros (morphologijos ir sintaksės) analize.

Šiame straipsnyje bus aptartas tik nedidelis XVIII a. raštų kalbos sintaksės fragmentas – atributinė frazė su derinamuoju komponentu Lukausko *Pamoksluose*.

1.2. Išairių attributinių junginių démenų tvarka senojoje lietuvių kalboje (XVI–XVII a. raštuose) jau nemažai tyrinėta (žr. Vasiliauskienė 1994; 1995; 1997; 1998), nustatyti būdingiausi šių junginių struktūriniai modeliai, tačiau iki šiol visai neanalizuota tolesnė attributinės frazės struktūros raida, neieškota XVI–XVII a. raštuose užfiksotų ypatybų tēstinumo ar kokių nors naujovių formavimosi užuomazgų XVIII a. ir XIX a. rašytinėje kalboje.

Nors, kaip jau minėta, XVIII a. raštų kalba iš esmės vertinama neigiamai, tačiau jos tyrinėtojai vis dėlto linkę pripažinti, kad ir šiuo laikotarpiu buvo parengta palyginti nebloga kalba parašytą tekstą. Vienu iš tokų laikomi Lukausko *Pamokslai*, kurie, matyt, būtų turėję teigiamą poveikį to meto religinių raštų kalbai, jeigu būtų buvę išleisti. Šiame veikale randama išairių sričių (teisės, medicinos) terminijos užuomazgų, senosiuose raštuose vartojamų žodžių (Lebedys 1976: 40), tad dėl visų čia suminėtų ypatybų Lukausko pamokslų rinkinys atrodo labiausiai tinkamas attributinės frazės struktūros tyrimui.

1.3. Apie šio veikalo autoriją žinoma nedaug. Manoma, kad jis kilęs iš Žemaitijos, bet didesnę savo gyvenimo dalį praleidęs Rytų Lietuvoje, Troškūnuose. Anot Kara-

ciejaus, šių pamokslų rašyba artima XVII a. pirmosios pusės rytiškajam rašomosios kalbos variantui. *Pamokslų* kalba nėra vienalytė: Lukauskas rašė aukštaitiškai, tačiau čia randama ir žemaitišbių (Karaciejus 1996: 19–20).

Skyryba šiame pamokslų rinkinyje labai įvairuoja. Pasirinkti skyrybos principai, o gal ir ne visai nuoseklus, tik pačiam autorui suprantamas jų taikymas daro neaiškias žodžių junginių ir sudėtinės sakinių dėmenų ribas ir tampa viena iš tekste susidarančių dviprasmybių priežasčių, plg.:

Nusiminimas apie ižganima, niekas kitas niera, tiktay nutrotijmas Wilties, apturieima umzinos gieribes, unt ko kada norietinay yr ticiomis wala musu pritaria tumpa ir pasidara griekas nusiminima 52.

Dara kriwda yr abyda sau paskundindamas duszy sawa, yr iszduodamas patsay unt sawęs Dekreta, paskundinima sawa 77.

Dieł to tay paiunkimas yr insipratinimas tokios pigibes igeria Žmogus, jog be wissokia warga darity wis tay gale, ko insipratina 84.

Neretai dviprasmiški būna ir pažyminių ryšiai atributinėse konstrukcijose, ypač tais atvejais, kai jie keli susitelkia vienoj vietoj, pvz.:

Tas ira pirmiausis risztis yr prideriste kiekwienna Krikszionies 25.

Galedamas ij izgidity wienu žodziu arba dasilitieimu runku sawa, ne padare to, bet nuwede ij unt szalies, liezuwia jo seyliu sawa dasilitieie dieie pirsza ing ausis jo 65.

...be wales jo plaukas wienas isz galwos jums ne nupuołs 69.

Isz kuriu tay isakimu swiesey pazinty duodasi, jog Ponas Diewas musu netiktay ne daleydia, bet rayszkiey uzsaka wadinima Warda sawa unt liudijma be jokia reykała... 82.

Žwakie kojoms mana žodis tawa Diewe 26.

Teksto prasmė ir saknio sintaksinių ryšių visuma gali padėti nustatyti, kaip jie tarpusavy susiję, tačiau dėl žodžių tvarkos įvairavimo lieka ir neaiškių atvejų.

Lukauskas skirtingai rašo *a* kamieno vienaskaitos kilmininko (1) ir daugiskaitos vardininko (2) galūnės (plg. Karaciejus 1996: 19). Gal tokiu būdu autorius siekė išvengti dažnai vartojamų daiktavardžių linksnių sutapimo. Vienaskaitos kilmininkas dažniausiai turi galūnę *-os*, o daugiskaitos vardininkas *-as*, tačiau pasitaiko ir nenuoseklumo ar maišymo atvejų, plg.: (1) *niejokios naudos* 35; *Artikului Wieros* 42; *tos tiesos* 40; *tos kortos* 67; *anos łazdos*; bet *uzlaykima sweykatas* 34; *gieros walas* 26; (2) *tos tiesas* 45; *tos Ceremonias* 64; *tokias Uwogas* 62; *nekałtas dusias* 46; bet *tos dienos* 116.

Minėtų daiktavardžių ir kartu su jais pasakyti įvardžių ar būdvardžių galūnės gali nesutapti.

Dvięjų ar kelių linksnių sinkretizmas – dar vienas šio pamokslų teksto dviprasmiškumo šaltinis. Rašant *-as* *a* kamieno daiktavardžių daugiskaitos vardininke galima išvengti sutapimo su vienaskaitos kilmininku, tačiau tokiu atveju daugiskaitos vardininkas (1) ima sutapti su galininku (2):

(1) ...bet kiekwna Niediela yr Szwięcias metinias ira dienas Diewiszkas, kurios ipaciey turia

buty unt garbies jo sugaysintas 96.

Tokias akwatas ira nederuncias, nes ira su sunkiu pazieydimu Diewa... 109.

(2) *Ta tada garbie ne galie buty didesnia yr meylesnia Diewuy, kaypo kada per runkas Kungiszkas afierawojem Jem Wienatini Sunu Jo 101.*

Untgała neaprisza nescias moteriszkias, ipaciey tuomet, kada slidu, arba persikelimas baysus 108.

...nes dar patis pagonis ape tą Prisakima ne zinodamis, isz pacios swiesibes razuma unt pagarbinima netysiu Diewu sawa, dienas tikras netuszvięciamas apwaykscioje 96.

Iszemus tas wietas, kur turia waldziu sudijma, (kayp saka) unt karsztu darbu, uz nekurius biaurius darbus, unt kuriu... 113.

1.4. Straipsnio duomenų bazę sudaro 1541 atributinis junginys su derinamuju pažyminiu, išrinktas iš dešimties Lukausko pamokslų (KL 23–118). Skaitvardinio pažymynio vieta daiktavardžio atžvilgiu aptarta remiantis 75 junginiais, įvardinio – 767, būdvardinio – 552, dalyvinio – 147 (žr. 1 lentelę) ir išanalizuoti derinamųjų pažyminių nekontaktinės pozicijos atvejai.

1 LENTELĖ. DERINAMUJŲ PAŽYMINIŲ POZICIJA

Pažymynys	Bendras skaičius	PR		PO	
		skaičius	%	skaičius	%
Skaitvardinis	75	68	90,7	7	9,3
Įvardinis	767	722	94,1	45	5,9
Būdvardinis	552	316	57,2	236	42,8
Dalyvinis	147	81	55,1	66	44,9

2. SKAITVARDIS

2.1. Skaitvardis derinamuju pažyminiu eina nedažnai – dešimtyje pamokslų tokį atvejų buvo rasta 75. Absoliučiai jų daugumai būdinga prepozicija – 90,7%:

Prisiekty unt pirmos tiesos niera nieka pikta 83.

Jei tada tiems padawimams, patis dar Dyssydentay tikia, dieł ko ne kitiems? kaypo tay, jog ira Ciscius, jog ira Septini Sakramentay , iog ira Atpuskay... 42.

Sesias dienas dirbsi yr padarisi wisus darbus tawa, sekma diena ira Subata, tay ira atilsis Pona Diewa tawa... 108.

Palyginus šį Pamokslų tekstą su XVII a. pirmojoje pusėje išspausdintais rytiškai parašytais Sirvydo Punktais sakymų, kokių nors ryškesnių skirtumų nepastebima (žr.

Vasiliauskienė 1995: 126). Skaitvardžio prepozicija dominuoja abiejuose pamokslų rinkiniuose. Tačiau retokai pasitaikančios skaitvardžio postpozicijos motyvai Lukausko *Pamokslų* tekste akivaizdesni negu *Punktuoose sakymų*. Kai skaitvardis pasakomas po daiktavardžio, tai *Pamoksluose* visada iškeliamas, akcentuojama kiekybė, toks postpozicinis skaitvardis dažnai turi ir kontrasto kirtį. Panašų efektą dabartinėje lietuvių kalboje, matyt, būtų galima pasiekti šalia postpozicinio skaitvardžio vartojant įvairias dalelytes, pvz., *tik*, *dar*, *jau*:

Kayp po tos Spaviednias prisiekausi downay, duok uz tą pirma prisiega ubaguy skatika wiena. Kayp untra karta, duok skatiku du 87.

Dabar dieno trecio atrunda ij porwy unt raysta, iki kakla iklieuwusi yr wos giwa... 112.

Kayp kietwirta karta, duok kieturius, yr teyp wisados kartodamas patsay sawi skatiku wienu eyk tolaus dawimy jełmuźnos 87.

Ar gale kas sluba koki padarity iki meta unt metu wienu? 94.

Pasirinktoje teksto atkarpoje nevartojami įvardžiuotiniai skaitvardžiai.

2.2. Dėmesio vertas pavyzdys, kur skaitvardis pavartotas postpoziciškai po asmenvardžio, pvz.:

Turem to prikłoda, kuri atweda tikieima wertas Rasitoias Eneas Silvius, o potam Popiezius wadintas Piusu untru 106.

Tokia skaitvardžio vieta yra ir dabartinės lietuvių kalbos norma, pvz., *Petras Pirmasis, Liudvikas Keturioliktais* ir t. t., tačiau apie tai parašyta nerasime nė vienoje gramatikoje, matyt, dėl to, kad beveik visada čia rašome skaičių, o ne žodį.

2.3. Iš visų skaitvardžių po pažymimojo daiktavardžio dažniausiai eina *vienas* (4 atvejai):

Gale, yr teyp gale sau kas pasnika koki žadiety unt metu wienu, arba unt pusia metu... 94.

Tokį jo pozicijos neapibrėžtumą palyginti su kitais skaitvardžiais galima būtų paaiškinti tuo, kad ši leksema tekste gali eiti ne tik skaitvardžiu, bet ir būdvardžiu ar įvardžiu, o pastarujų, ypač būdvardžių, pozicija daiktavardžio atžvilgiu linkusi labiau įvairuoti.

3. ĮVARDIS

3.1. Būdamas, kaip ir skaitvardis, abstrakti ir nevaizdinga kalbos dalis, įvardis turi ne tik apibrėžtą leksemą skaičių, bet ir fiksuočią poziciją daiktavardžio atžvilgiu. *Pamoksluose* jis dažniausiai pasakomas prieš daiktavardį (PR 94,1%; žr. 1 lentelę):

Uz toki darba pakaroie Diewas anq Moteriszky, ape kurę Kunigas Segneras Rasza... 115.

...meļuoty niekados nedera, norint, kada tay buty galietu idunt kas wienu meļawimu perwerstu wisus Pagonius ing Wiera, wisus Heretikus yr Atskialtus Diewuy paieszkotu, wisus

paskundintus yr welnius isz pragara iszwestu... 27.

Cielamy Raszy S. yr Ewangelioy niejokie žodzia yr nuautima niera, kursay ne butu isztarimu Dwases Szwynciauses... 70.

...pastanawik patsay sawi karoty, uz kiekwiena kieykima, arba prisiegos isztarima 87.

Kitays nusidieimays kada pazieydziam Diewa, pazieydziam ij arba sutwierimy, arba dayktusy po isakima... 69.

Palyginus pačių įvardžių vartojimo dažnumą Lukausko *Pamoksluose* ir *Punktuose sakymų* pastebėta keletas skirtumų: Lukauskas daug dažniau už Sirvydą vartoja įvardžius *kitas*, (*ne*)*koks*, jo tekste taip pat dažnas ir įvardis *toks*, tačiau čia retesni negu Sirvydo pamoksluose *wisas* ir *wisoks*, labai retas *sis*, o *tulas* randamas tik vieną kartą:

*Nusiminty, ira tay unt sio Swieta pradiety pekla... 52. Buwa Senamy Testamente *tulas Afieras*, per kurias iszmelde sau Žmones Łoskas nuog Diewa... 101–102.*

3.2.1. Įvardžio postpozicijos atvejų Lukausko *Pamokslų* rinkinyje nedaug. Jame, kaip ir SP ar BM, įvardis, atsidūrės enklitinėje pozicijoje, padeda iškelti, labiau akcentuoti prieš jį einantį daiktavardį (1) arba gali su pastaruoju būti susijęs apoziciniu ryšiu (2):

(1) *Teypogi metu Missios turia ju Missionorey, jog nuog slubu nekuriu iszluosuoty yr anus atmainty gale... 96.*

Kada garbie ta, kurię Diewuy ataduoty turem, prigule, pirmiaus iki Wieros, diel to, kunorint mums Diewas... paduoda... 38–39.

Toligiey iszimanity turia yr ape žaystus wisokius, kiekwienas žayslas ar tay kaulelusy, ar kartosy? 111.

... nes kada kas unt paspirima sawa tiesos, kalbietu apsisakau, swieczyiuosi sumneniu mana, wiezliwsciu mana, zmoniemis tiemis čia essuntiemis; ne prisiektu... 74.

*Isz to papratima paeyna tay, jog norint uzmirssty norietumem *daykta toki*, neuzmir-sziem... 84.*

... teypogi slubas toksay twirtas ne butu 89.

*Prisakimay paduoty ira tie, kurius mums arba Diewas, arba Baznicia, arba *Wiresnibe kokie* paduoda unt uzlaykima yr ing jus aprisza 27.*

(2) ... su wisu graziausias ira patogumos klausima Misios S. per mustima Tajemniciu yr atminima Mukos Diewiszko, nes ta buwa intencya *Izganitoia paties*, kada pri paskutinios Wecierios Apasztalamas prisakie... 106.

*Ape wiena Ministra Luteriszka kursay iszsizadieis ayszkiey Herezias turieie *sapna toki* 64.*

*Atsakau taridamas wisotimiey, jog *Prisakimay wiény* ira prisakuntis, untry uzsakuntis 26.*

*Jei tada koksay *Dissidentas* patsay pradietu kalba ape Wiera, drusiausey yr gieriausey teyp jem atsakity 47.*

2 LENTELĖ. ĮVARDINIŲ PAŽYMINIŲ POZICIJA

Įvardis	PR		PO	
	sk.	%	sk.	%
anas	39	100	–	–
(ne)joks	43	100	–	–
kiekvienas	27	100	–	–
kitas	42	95,5	2	4,5
(ne)koks	57	74	20	26
(ne)kuris	8	88,9	1	11,1
pats	44	97,8	1	2,2
šis	2	100	–	–
šitas	1	98,1	–	–
tas	253	98,1	5	1,9
tas pats	14	100	–	–
toks	104	90,4	11	9,6
tułas	1	100	–	–
wienas	24	85,7	4	14,3
(ne)wienas	2	100	–	–
wisas	46	100	–	–
wisoks	14	93,3	1	6,7
antras	1	100	–	–

3.2.2. Tačiau *Pamokslai* iš visų tirtų šaltinių pirmiausia išsiskiria tuo, kad juose dažniau nei kituose religinio pobūdžio tekstuose postpozicinis įvardis turi kontrasto kriterijų:

...yr daykta ta kuri zadam, ataduoty turem, tam, kam zadam... 88.

Guslay ir zababonay ira tuomet, kadu kas wartoria yr iszruna spasabu tokiu, kurie prigimtu budu yr spasabu ne gale pagielbiety... 60.

*Wisiszkay atmink kiekwienas jog tay diena tokia, kuri wieninteley unt garbes yr szlowes
Diewa turia buty paszwiesta 109.*

Palyginkime prepoziciškai ir postpoziciškai vartojamą *toks* gretimai esančiuose sa-kiniuose:

*Kada kas toki pasnika perlauztu, wiena tiktay grieka papilditu, nes tun dweiu prisakimu ira
wienas galas, tay ira numarinimas kuna. Prieszingu budu, kada kas dienoy tokioy pasnika
perlauztu, o pri to, buwa slubu aprisztas toy pacioy dienoy unt pasnikawima, papilditu du
grieku... 30.*

Akcentuojamas ir postpozicinės įvardžio *tas* kilmininkas, kai jis pakeičia daiktavardį:

...aprisztas ira ant iszpildima to, unt ko prisiekie 81.

...nera aprisztas unt iszpildima to, ką be nuomonias yr supratima slubawoie 93.

3.2.3. Iš 2 lentelės matyti, kad dažnesnė postpozicija būdinga tik 2 įvardžiams: *kok* (26%) ir *toks* (9,6%). Pastarasis įvardis pamoksluose gana dažnai turi kontrasto kirtį, tik retsykiai jo postpozicija yra sąlygota apozicinės ar enklitinės funkcijos tekste.

Įvardžio *kok*s vieta daiktavardžio atžvilgiu turi specifinių ypatybų ne tik aptaria-mame Lukausko veikale, bet ir kituose senųjų raštų tekstuose (žr. Vasiliauskienė 1995: 131). Sirvydo *Punktuose sakymų* ir Bretkūno *Postilėje* dominuoja *kok*s postpozicija (SP 88,9%; BP₁ – imti pirmieji 120 puslapių – 68%). Jis savo vartosena labai ryškiai skiriasi nuo visų kitų šiuose pamoksluose randamų įvardžių. *Pamoksluose* iš-saugoma panaši šio įvardžio vartojimo tradicija. Tiesa, tik ketvirtadaliu atvejų įvardis *kok*s čia pasakomas po pažymimojo žodžio, bet ir *toks* skaičius smarkiai kontrastuoja su visų kitų įvardžių, vartojamų šiame tekste, kiekiu (žr. 2 lentelę). Pavartotas postpoziciškai, įvardis *kok*s visais atvejais paryškina prieš jį einantį daiktavardį ir dažnai padeda frazėje nuosekliai kaitalioti akcentuojamus ir neakcentuojamus žodžius. Jo postpozicija ypač dažna frazės gale (1) ir vienarūšių sakinio dalį grandinėje, kai *Pamokslų* autorius norima bent trumpam tą grandinę pertraukti ir sutelkti didesnį dėmesį į vieną ar kitą to išvardijimo komponentą (2):

(1) *Slubas wadinasi Žadieimu Diewuy padaritu, nes kada žadam daykta koki, apsijmam
Diewuy, jog tą daykta kuri žadam, iszpildissem 88.*

Prunciszka, ar ne praeie tuo dayktu Žmogus koks? 78.

Paskirk sau meta koki unt nuomuonias 93.

*Prisiega (kaypo jau apsisakie) ira wadinimas Warda Diewa unt swiedectwas daykta
kokia 79.*

(2) *Buna tay nekadu, jog pikty zmones pameta, padeda, pakasa mazgus kokius, kaułus
arba ku toligia czerays nuodays uzkriesta... 59.*

*Nesioti pri sawęs dieł palaymas, arba nusisaugoima nelaymas žinklus kokius, korteles, arba
mazgielius, ar dera yr tay... 61.*

Untras ira blūžnierstwas kurios tinkasi yr tarp Kataliku, o tay tunkiausey, nelaymiej kokioy arba wargy sielwartoy nuludimy, kada isz nekuntribes kaľba Zmonies... 68.

Kaip jau minėta, kai kuriuose sakiniuose su šiuo postpoziciniu įvardžiu nuosekliai kaitaliojami informatyvūs, reikšmingi sakinio komponentai ir neakcentuojami ar enklitiškai vartojami žodžiai:

Pawogia tau daykta koki, arba ij pametey, daray sluba... 95.

3.3. Neigiamą įvardžio *kokis* forma, priešingai, vartojama tik prieš daiktavardį. Iš pradžių pasirodė, kad tokia šio įvardžio vartosena gali būti susijusi su jo būdvardine reikšme: viena iš *nekoks* reikšmių yra *prastas, nedidelis*. Tačiau toks atvejis pasitaikė vienintelis:

Wienok iszsiimia yr iszsireyszka smertis jo, per nekoki skirima Kuna nuog Krauja... 100.

Dar kartą peržiūrėjus 11 rastų pavyzdžių su įvardžiu *nekoks* paaiškėjo, kad jis vartojamas ne tik *kokis nors* reikšme, bet taip pat pakeičia įvardžius *nė vienas, (nė) joks, kažkuris*:

Toligu budu prisakimay ira nekokiu zwakiu pagał darbu musu, kurie mums parodzia, kas mums dera, kas ne dera... 26.

Ne kaľbekiet: jog ape jus Diewas užmirsha, nes ape niekoki sutwierima uzmirshty ne ga-le... 69.

...prisiekty ne dera, ney jos niekokia Wiresnibe liepty yr isakity ne turia 75.

Skaityvardis *antras Pamokslų* tekste gali būti įgijęs įvardžio *kitas* reikšmę:

Motina wiena pas waykieli naktiey werkinti kieltiesi nekarta turieie, idunt ij anamy werksmy numalditu... Turet yr ape untra Motina, kuri dukteri sawa tunkiey kieykie tays zodzieys 72.

3.4. Įvardis *pats* iš kitų prepoziciškai vartojamų įvardžių išskiria pabrėžiamaja funkcija: savo pažymimajį daiktavardį jis padaro daug ryškesnį ir iškilesnį (Ambrasas 1994: 272). Tokia vartosena priartina jį prie dalelyčių. Šio įvardžio pabrėžiamają funkciją neretai sustiprina išskiriamaiosios dalelytės *ir, tiktais* bei tikslinamoji dalelytė *dar* (1). *Pats* gana dažnai pasakomas ir šalia tikrinių daiktavardžių (2):

(1) *Tas yra sapnas gieras... nes norint yr patsay welnias tokius dayktus roditu, gieray rodit u 64.*

... isz paties istatima prigimta nusijausty iki tos prideristes turietumem, nes dar patis pagonis ape ta Prisakima ne zinodamis, isz pacios swiesibes razuma... dienas tikras metu szvięciamas apwaykscioje 96.

Ir norint žadiety galem ... yr daykta tą kuri zadam, ataduoty turem, tam, kam zadam, wie-nok zadiety ne galem tiktais patem Diewuy 88.

(2) Wadinasi dowenu Diewa, nes *patsay Diewas* inteyku duoda mums tos dowenos isz neiszsemamos miłasirdistes sawa... 38.

Ką yr patsay Chrystusas dare, kada Subatoy iszgide padziuwusy runka Žmogaus... 116.

3.5. Prepoziciškai vartojami įvardžiai *Pamoksluose* turi kontrasto kirtj dažniau negu kituose tyrinėtuose religinio pobūdžio tekstuose. Kontrasto kirtis ypač būdingas įvardžiui *kitas*, kuris *Pamokslų* tekste supriešinamas su įvardžiais *tas*, *toks*. Pastarieji įvardžiai taip pat dažnai tampa kontrasto kūrimo priemone ir padeda glaudžiau susieti tekstą į vientisą visumą:

Dieť ko Diewas tuo met smarkiu yr baysiu pasirode? ne kita priežastis, tiktay ta, idunt mus tuo spasabu ing tobula Istatimu sawa užlaykima pabudintu... 32.

Toky Wilti turi et tas... kursay uzmokesnia nuog Diewa wiltusi... Tokia Wiltis butu... neiszmintinga... Tada kita Wiltis ira, kuri wadinasi giwa... 48–49.

Jr ta diena wadinasi dienu Wieszpatiszku. Kitas dienas nesvięciamas ira musu... 96.

Tada priderus dayktas idunt ne kita tiktay ta diena szviestunem 99.

Ta tada ne kita afiera pri kiekwienos Misios S. darita buna... 100.

Kitas ira slubas garbingas kursay darosi regiemay. Jr tokius slubus dara Zokanikay, kada zada Diewuy pri Professios Zokaniszkos 91.

...o anie saka: jog reykie butinay tokios asabos ieszkoty, kuri tay atnuodytu 59.

Prepozicinis įvardis *toks* labai dažnai eina sudėtinio prijungiamojo saknio atliepiamuoju žodžiu ir taip pat atlieka dėmenų siejimo (konektorius) funkciją:

Palaymiantas toksay reykatas, kursay tawi ing gieresni priwercia 92.

Reykia zinoty, jog tokie galwie, kurie gromuła, turia dwejopa piłwa... 103.

Jr teyp tas... gale uz meta teyp uzsigrudinty, gale tokiu galibiu igity, jog sunkiemis pakakty darbams 85.

3.6. Kaip išskiriamosios dalelytės vartojami įvardžiai, keletą kartų pakartoti šalia daiktavardžių, einančių vienarūšemis saknio dalimis:

Milesi Pona Diewa tawa, isz wisos sirdies tawa, isz wisos Dusios tawa, isz wisos misles tawa, isz wisu siļu tawa... 55.

... niejokioy aplynkibiey meļuoty niekados nedera... idunt kas wienu meļawimu perwerstu wisus Pagonius ing Wiera, wisus Heretikus yr Atskaitus Diewuy paieszkotu, wisus paskundintus yr welnius isz pragara iszwestu... 27.

Wiltis numirusi, ira tay Wiltis tuszcia, nenaudinga, niejokie giwenima dusiey ne duodunti, niejokie dziauksma ne darunti, yr niejokie waysiaus iszganinga ne gimdunti... 48.

4. BŪDVARDIS

4.1. Iš statistinių duomenų matyti, kad būdvardžio vieta daiktavardžio atžvilgiu Lukausko *Pamokslų* tekste yra neapibrėžta (PR 57,2%; žr. 1 lentelę). Prepozicinių būd-

vardinį pažyminių persvara čia nėra ryški, dominuojanti. Be jokios abejonės, statistiniams duomenims nemažą poveikį yra padariusi palyginti dažna būdvardžio šventas postpozicinė vartosena (73,9%): ji sudaro daugiau kaip ketvirtadalį visų šiame tekste randamų būdvardžio postpozicijos atvejų (65 atvejai; 28,5%). Būvardis šventas dažniau už kitus būdvardžius pasakomas po pažymimojo žodžio ir kito rytiškai rašiusio autorius – Sirvydo *Punktuose sakymų* (83,3%). Šio būdvardžio postpozicijos dominavimas religinio pobūdžio tekstuose sietinas su lotynų ir lenkų kalbų įtaka, nes, kaip jau minėta kitur (žr. Vasiliauskienė 1995: 133), sakralizuotų bažnytinų frazių žodžių tvarką dažniausiai siekiama išlaikyti nepakeistą, pvz.: *Dowidas Szyntas* 26; *Kriksza Szynta* 27; *Misiu Szynta* 31; *Raszty Szyntamy* 38, 50; *Baznicia Szynta* 39, 47; *Tieway Szyntiey* 41, 42; *Powilas Szyntas* 43; *Augustinas Szyntas* 47; *Dwasy Szynta* 52.

3 LENTELĖ. BŪDVARDINIŲ PAŽYMINIŲ POZICIJA

Būvardis	PR		PO	
	skaičius	%	skaičius	%
auksciausis				
(aukszesnis)	4	57,1	3	42,9
dwasiszkas	3	27,3	8	72,7
diewiszkas	–	–	11	100
ciełas	19	82,6	4	17,4
kriksioniszkas	2	25	6	75
metinis	2	20	8	80
mazas	7	87,5	1	12,5
sunkus	7	77,8	2	22,2
swietiszkas	7	63,6	4	36,4
szyntas	23	26,1	65	73,9
tikras	14	82,4	3	17,6
umzinas	2	22,2	7	77,8

Paskuy to eyna, jog wisas tieses Tajemnices, kuries Baznicia Szynta unt tikieima paduoda, ira tikribes neapwiltos 39–40.

... jog Luteras nauiu kliedimu ne inesze, bet senus atgaywina, jau seney nuog Baźnicias

Diewa paskundintus priesz kurius rasze Tieway Szwyn tiey 41.

... *diel to ij wadina Tieway Szwyn tiey grieku priesz Dwasy Szwyn ta* 52.

Palyginti su statistiniu vidurkiu būdvardžio postpozicija dažnesnė ir kituose įvairias bažnytinės realijas įvardijančiuose atributiniuose junginiuose (žr. 3 lentelę), pvz.: *giwenima umzina* 25; *ugniu umzinu* 56; *izganima umzina* 57; *Tiewuy Umzinam* 101; *Istatimay Dwasiszky* 26; *Wiresnibe Dwasiszka* 27; *Pamokslu Dwasiszku* 70; *Garby Dun-giszku* 36; *Karaliscias Dungiszko* 66; *zodziu Diewiszku* 70; *dienas Diewiszka* 96; *Wiera Krikscioniszka* 39, 41; *Motina Krikscioniszka* 39; *Szviētes metinias* 116.

4.2. Ernistas Fraenkelis (1969: 90–92) yra pastebėjęs, kad senieji lietuvių kalbos paminklai turi palyginti mažai būdvardinių vedinių, todėl čia pažyminiu dažniau negu lenkų kalboje eina daiktavardžio kilmininkas, pvz.: lie. *dievo malonė* – lenkų *Boża miłość*, lie. *dangaus karalystė* – lenkų *królewstwo niebieskie*. Lukausko *Pamoksluose* kai kuriais atvejais jau randame ne genityvą, o būdvardį su priesaga -*iškas*, pvz.:

Per grazibes yr wisokius riediklus Baznicias grazibe dusios łosku paszyntunciu praturtin- tos, kuri tada Bazniciu Diewa wadinas yr Karaliscias Dungiszko, kurię mums iszstata Ra-sztas po priliginimu giwenima iszdabinta Desiniu Diewa... 66.

4.2.1. *Pamokslu* rinkinys atspindi gyvą būdvardžių su priesagomis -*iškas*, -*inis*, -*ingas* formavimosi procesą. Prieš keletą dešimtmečių *Pamokslus* tyrinėjęs Lebedys taip pat pažymėjo, jog šiame veikale randame lietuviškos teisės ir medicinos terminijos užuomazgą (Lebedys 1976: 40).

Būdvardžiai su priesagomis -*iškas*, -*inis*, -*ingas* sudaro maždaug ketvirtadalį visų tiriama Lukausko tekste vartojamų būdvardžių. Dažniausiai jie turi priesagą -*iškas* (15,6% visų tekste randamų būdvardžių), pvz.: *padawimay Apasztaliszky* 41; *Motina Krikscioniszka* 39; *dienas Diewiszka* 96; *Professios Zokaniszko* 91; *swietisky istatimay* 70; *ziamiszky Karaley* 67; *Krikscioniszka prideriste* 111 ir t. t. Šios priesagos būdvardžiai išsiskiria keletu svarbių ypatybų, susijusių su priesaginės terminijos formavimosi procesu ir skirtingų gramatinės formų funkcijų diferenciacija. Pirmiausia, beveik du trečdaliai jos vedinių eina po savo pažymimojo daiktavardžio. Tokią dažną jų postpoziciją, matyt, galime sieti su dvikalbystės sąlygomis atsiradusių daiktavardinių ir būdvardinio pažyminio funkcijų maišymu, kai posesyvinis būvardis lenkų kalbos pavyzdžiu (prisiminkim, ką buvo rašęs Fraenkelis) imtas vartoti ir ten, kur lietuvių kalboje iš seno buvo vartojamas daiktavardžio genityvas. Daiktavardį pakeitus būdvardžiu, jo vieta pažymimojo žodžio atžvilgiu išliko ta pati, todėl, pavyzdžiu, būvardis *diewiszka*, atitinkantis lenkų kalbos posesyvinį būvardį *božy*, *Pamoksluose* vartojamas tik postpoziciškai:

Ir teyp padawimay Diewiszky, ira moksłas Chrystusa zodinis ne raszitas Ewangelioy 41.

Tos Ceremonias ragina dar mus, kayp pri tarnawima Diewiszka uzsīlaykity turem 66.

Dieł to Rasztas S. wadinasi zodziu Diewiszku 70.

Paniekinimas Diewiszka isz cia pasiroda 76–77.

Uždirba sau unt pasłowninima Diewiszka, iszmeldzia sau Łoskas unt izganima labay

reykiemas... 106.

Dažnesnė už statistinį vidurkį postpozicija būdinga ir būdvardžiui *dwasiszkas*:

Dar kity ira prisakimay yr Istatimay Dwasiszky, kurius Wiresnibe Dwasiszka istate 27.

Ir daugiaus mums ne dera wartoty žodziu Raszta S. ... kada jums jus unt Kozoniu yr Pamokshu Dwasiszku pergułdom... 70.

Kita svarbi attributinių junginių su priesagos -*iškas* būdvardžiai ypatybė – potencialus jų suvokimo dviprasmiškumas:

... bet kiekwiena Nediela yr Szwięcias metinias ira dienas Diewiszkas, kurios ipaciey turia buty unt garbies jo sugaysintas 96.

... wiena diena nedeloy ataduodamis Diewuy unt garbies yr szlowes Diewiszko... iszpazintumem jog Diewas ira Wieszpatiu musu... 97.

Ir teyp prisiekia Karaley pri sawa Karunawoimu, jog istatimus Tiewiszkus teysiby yr pakaiu Baznicias Diewa gins yr anq użlaykis 81.

Tas Diewas yr Žmogus uz mus kintieie yr unt Kriziaus numire, yr teyp mus isz newalos welniszko... iszgieldzie... 56–57.

Nes to Diewas nenorieie, idunt szwietimas dienu Szwiętu unt iszkados zmogiszko priguliety turietai 116.

Junginiai su šiais būdvardžiais dabar mums atrodo dviprasmiški net kontekste, tačiau XVIII a. dvikalbėje visuomenėje jie tikriausiai neturėjo dviprasmiškumo atspalvio ir buvo suvokiami taip, kaip prestižinėje lenkų kalboje.

Trečia, Lukauskas mėgina diferencijuoti junginių su priesagos -*iškas* būdvardžiais ir junginių su daiktavardžio kilmininku funkcijas, nes tą pačią leksemų variantų *Pamoksluose* randama nedaug (žr. ir ankstesnius pavyzdžius):

Untri yra yr buna sapnay isz pasiundima welniszka 63.

... isz cia kiekwienas pazinty gale, isz kokios tay dwases Moksłas jo, tada buty sapnay gale yr isz pasiundima welnia 63.

... noria to, idunt jos su uwogu klausitumem, swarstidamis sirdiey ben auyskiesnias Taiemnicias, kurios pri Misios S. atsiprowia, kaypo tay unt afierawoima duonas yr wina, unt pakie lima Kuna yr Krauia Jezusa, unt Kunigiszka Kamuniu, yr... 104.

Kada kas pradietu Misios klausity po afierawoima duonos ir wina, arba idunt nueitu pirm Kamunios Kuniga, ne iszpilditu to Prisakima... 104.

Jey nesistoset mazuteleys ne ineiset ing Karalisty Dungaus... 39.

turia giwa yr naudinga duksawima, kursay ij gieramy pastiprina, akwatas pridiuoda, idunt tarnawimy Diewa ne prijlstu... 49.

Toksay Raszta S. yr zodziu Diewa ing juokus warkomas patemy daykty blužnierstwu ira 71.

4.2.2. Priesagos -*inis* būdvardžiai postpoziciškai vartojami šiek tiek rečiau už -*iškas* būdvardžius (Po 65,7%). Dalies šios priesagos vedinių ir vartojimo tradicija senesnė, pvz.: *paskutinios Wecierios* 106; *kasdieniniusy poterusy* 70; *wirsutinias ceremonias* 64; *Prisakimay wietiney* 27; *suda molinia* 90; *darbu runkiniu* 116; *apsakimas zodinis* 71:

Kada unt Tobliciu akmeniniu Runku sawa Wisagalinciu iszriesztus Prisakimus sawa Diewasmums unt užlakyima padaw... 32.

Diel Židu kurius Diewas tiktay ceremoniomis wirszutiniomis walde, gana buwa, tą diena unt szwiętimu paskirty, kurioy Anas po sutwierima Swieta atiſsiej... 99.

Toligiey iszsimanity turia yr ape žayſtus wisokius, kiekwienas žayſtas, ar tay kaulelusy, ar kartosy? ar skrituliusy zayſliniusy dwejopas buty gale 111.

Tada isziemus Raszta S. turiety yr užlakykity turem wisuſ padawimus žodinius yr tradycyas ing Wiera S. Krikscioniszka prigulincias 41.

Iš minėtos priesagos būdvardžių dažnesne postpozicija (80%) išskiria tik būdvardis *metinis*:

Teypogi kada kas Žadietu, jog storoses priserunciomis patogibiomis ape pragausinima turtu, ape gieribes metinias, yr toksay apzadas ne butu twirtas... 90.

Ar dera, dayktu metiniu trokszy, yr anu wiltiesi? 51.

... kiekwiena Nediela yr Szvięcias metinias ira dienas Diewiszkas, kurios... 96.

Dabartinės lietuvių kalbos terminijoje labai dažni junginių, kurių priklausomu žodžiu eina kilmininkas, ir junginių, kurių priklausomu žodžiu eina priesagos *-inis* būdvardis, variantai. Tokie terminai gali turėti identišką reikšmę arba reikšti skirtingus dalykus. Tais atvejais, kai abiejų junginių reikšmė identiška, pirmenybė teikiama kilmininkui, nors junginiai su kilmininku ir turi dviprasmiškumo atspalvį, pvz., *telefono pokalbis* (DLKŽ 1993: 839).

Tiriame *Pamokslų* tekste taip pat buvo tikėtasi rasti minėtų junginių variantų, tačiau pasirodė, kad KL toks įvairavimas nebūdingas – paprastai vartojamas vienas kuris variantas.

4.2.3. Priesagos *-ingas* būdvardžiai dažniau pasakomi prieš pažymimajį žodį palygininti su anksčiau aptartais *-iškas* ir *-inis* būdvardžiais (71,4%). Daugelis jų jau buvo vartojami pirmuojuose mūsu rašto paminkluose, pvz.: *slubas garbingas* 91; *daykas stabuklingas* 114; *Wiltis nenaudinga* 48; *peciaus ugninka* 50; *stabuklingos galibes* 61; *priszingu spasabu* 64; *izganingus persergieimus* 63:

Priwadzioju cionay nekadu unt pastiprinima yr apswietima tun Pamokslu Historyas, iz Garbingu rasitoju iszimtas, sekiodamas tamy Tiesadawiei musu Jezusa Chrystusa... 23.

Untras ira griekas priesingas Wiltey, kursay praszmotingu Wiltiu yr duksieimu wadinas 53.

Kietwirtu kartu: unt gała yr po to pazinty galem, jey Diewabaymingu yr iszmintingu žmoniu suderus ira numanimas, jog tay, kas ira prisakita, arba uzsakita, ira po sunkiu apriszimu prisakita, arba uzsakita 28.

Viena kita *Pamokslų* atributinė frazė perimama iš lenkų kalbos ne visiškai adaptuota: prie lenkiškos būdvardžio priesagos formos pridedama tik lietuviška galūnė, pvz.:

Ar nusideda yr kaypo, kurie skayta Knigas Heretyckas, arba kitas nuog Baznicias Diewa užsakitas? 44.

... Diewas ira Wieszpatiu musu; kas pasiroda isz anu žodziu Diewiszku ing Zmones Jzraels-kus taritus... 97.

Tokias darbas ne nusidawe anay Moteriszkiey (ape kurę giwenimy S. Jedwigos Karalienias Halickos skaytom) 115.

Wiltis ape kurię cionay sakom Ira Cnata Teologiczna Kardynalna, per kurię duksawima musu Diewop padedam... 47.

4.3. Tirtame *Pamokslų* fragmente vartojami 48 neišvestiniai būdvardžiai. Daugeliui jų nebūdingas nei koks nors ypatingesnis vaizdumas, nei raiškumas – dažniausiai tai būdvardžiai, einantys nuolatiniais to paties daiktavardžio sintaksiniais partneriais, pvz.: *umzina garby* 99; *baysiu smerciu* 68; *gieru darbu* 40; *ugnis giwa* 77; *karsztu meyliu* 66; *luosa nora* 28; *mazus waykus* 42; *Nauia Testamenta* 27; *pikty zmones* 59; *sunkius griekus* 53; *Baznicia Szywnta* 39 ir t. t.

Daugeliu atvejų šiame retorinio žanro tekste randami būdvardžio ir daiktavardžio junginiai yra nelaisvi, terminologizuoti, jais įvardijamos įvairios religinio bei teisinio pobūdžio realijos, pvz.: *Wieszpats Auksciausis* 29; *Dwasiszka waldziu* 29; *Wiressibes Dwasiszkos* 46; *Kriksioniszkos gieribes* 47; *kuniszka biauriby* 85; *Asabay Karaliszkay* 70; *Baznicia Katalikiszka* 97; *Łynkiszkamy liezuwietey* 45; *Gieribiu metiniu* 51; *Szwiętes metinias* 116; *Niedieliniu Kozoniu* 23; *Nauia Testamenta* 102; *Nekałta prasideima* 116; *Sena Testamenta* 26; *swietiszkims Zmoniems* 46; *sunkius griekus* 53; *swietisky istatimay* 70; *grieku smerteļnu* 99; *Krikszta Szywnta* 27; *Misiu Szywnta* 31; *Raszty Szywntamy* 50; *Szwynciause Sakramenta* 61; *Sena Zokana* 23; *padawimay žodiney* 41.

4.4. Analizuojant rašytinį, o ne sakytinį tekstą tik iš netiesioginių požymių galima paméginti nustatyti, ar kuris nors frazės žodis turi didesnį prasminkrūvį. Būvardis gali tapti ryškesnis tekste dėl keleto dalykų: 1) informacinės talpos (nauja, svarbi informacija); 2) leksemos vaizdingumo, raiškumo; 3) kontrasto kirčio. Visi čia išvardyti dalykai yra labai glaudžiai tarpusavy susipynę. Būdvardžio išskirtinumą dažniausiai lemia aukštesnio lygmens sintaksinės struktūros – sakinio ir teksto konstravimo logika retorinio pobūdžio veikale, kur svarbus vaidmuo tenka akcentuojamų ir neakcentuojamų bei enklitinėj žodžių išdėstymo frazėje nuoseklumui, sakinio inversijai.

Todėl tirdami *Pamokslų* tekstą neišleidžiame iš akių bendro intonacino lietuvių kalbos sakinio modelio kontūrą, kurie buvo paméginti nubréžti analizuojant XVI–XVII a. raštų daiktavardinės frazės struktūrą: priešpaskutinė frazės pozicija yra ryški, nes joje dažniausiai eina remos centras, o frazės galas yra neinformatyvus; įvairūs enklitiniai žodeliai dažni antroje sakinio pozicijoje ir šliejasi prie pirmojo sakinio žodžio (Vasiliauskienė 1997: 109–110; 114).

4.4.1. Nei intonacinis ar struktūrinis sakinio modelis, nei retorinio teksto komponavimo principai nerodo, kad prepoziciniai būdvardžiai būtų stipriau akcentuojami:

... ne kiekwienas Spawiednikas gale, bet tiktay tas, kursay turia ayszkiu galiby sau unt tay nuog Stalicias Apasztaliszkos duota 96.

*Ar gana dara Prisakimuy, kas ij **piktu noru** iszpilda? 29.*

*Kas kitas iszsimanity turia ape griekus priesz sieszta Prisakima, kurie wisados ira, kadu isz **luosa nora** smertehnays 28.*

*Skaytom giwenimy S Hilaryona; jog pas ij kada atwede **tikry Gimditoje Dukterely** apsiesta nuog welnia, szaukie welnias: ne iszseysiu... 59.*

*Toy Knigoy wieto sekretu, ira patis melawimay, sukimay, guslay welniszky yr pramanimay nederuntis, lisz to daug dayktu, isz kuriu **nekaltas dusias** pasipiktinty gale 46.*

4.4.2. Tačiau prieš daiktavardį einantys būdvardžiai neretai tampa kontrasto tekste kūrimo priemone. Kontrasto kirtj turintys prepoziciniai būdvardžiai – vienas išskirtinių *Pamokslų* attributinės frazės vartosenos ypatumų:

*Jey dabar **maza upelia perbristy ne gale**, kayp perbris, kada wunduo susirinks? Jey **łaybos szakieles** pałauszty ne patropis, kayp pałausz, kada isiszaknins yr ing medi uzauk? Jey **jem sunku** isz paprotia atsikielty, kada ira **łaybu wirwelù** surisztas, kayp atsikiels, kada ij **łynciugu surisz paprotis** 86.*

*Tie numanidamis, jog tay **mažas nusideimas**, kaliniu ij tiktay pakaroie 114.*

*... bet yr swietisky **istatimay bluzniercius** smarkiey karoty, nasrus ju degunciomis repliemis draskity, yr liezuwi pakauszii iszwilktky isaka 70.*

*Pirmiaus turia buty prisiega **teysemy dayktu**, ne abeioiamy, ne sumustitamy, bet pagal Diewa yr sunnenias ne pridedunt ney nuimunt niejokios aplynkibes... 75.*

*Diel to tada, kurie ing Brostwa koky insirasza, norint prijma **tikrus istatimus** yr zada anus **ispuldity...** grieka ne turia... 89.*

*... jey unt **gieru darbu** atlirkimas man bus, unt nieka ne prideries, nes Wiera be gieru darbu, ira kaypo medzias be waysiaus, kaypo pauksztis be sparnu, kaypo akis be swiesibes 40.*

4.4.3. Ryškiausią akcentą, didžiausią svorį prepozicinis būdvardis įgyja tada, kai jis atskiriamas nuo savo pažymimojo žodžio kitu, tiesioginiu sintaksiniu ryšiu su juo nesusijusiui, žodžiu:

*Kaypo akis, kada kreywa yr netiesi biaurina Zmogu, teyp intencya, kada ne turia giera gała, **biaurius** dara **darbus** po akimis Diewa 29.*

*Isz szalies Wieros, **Swietiszkiems** teypogi **Zmoniems** ipaciey nemokitiems insiduoty disputon ne dera... 47.*

*Praszmotinges tada **Duksieimas** ira tuomet, kada **Žmogus** unt pacios tiktay **Milasirdistes Pona** Diewa uzsiweyzdieis, toy Wiltiey grieszija, kalbiedamas sau... 53.*

*... isz tos priezastios, **trumpa cionay** ape jus **moksla** pergułdisiu 64.*

*... nes yr per tus Warduy Diewa, didzias darosi **iszkaloimas** 71.*

*Jr teyp tas, kursay buwa isz prigimima silpnas, gale už meta teyp uzsigrudinty, gale tokiu galibiu igity, jog **sunkiemis** pakacty **darbams** 85.*

Pikta turi paproti, butinay nuog jo uzsituriety reykia 87.

Dažna distancinė pažyminių ir kitų sakinio dalij vartosena, tiesioginiu sintaksiniu ryšiu susijusiui žodžiu atskyrimas siekiant juos labiau akcentuoti – dar viena svarbi

šio retorinio žanro veikalo ypatybė. Lukauskas vykusiai išnaudoja laisvos žodžių tvarkos privalumus – juk griežta žodžių tvarka tikrai nebūtina ten, kur ryšį tarp žodžių galima parodyti jų kaitybos (reliacinėmis) morfemomis. Tad *Pamokslų* autorius tęsia Sirvydo tradiciją, būdingą rytieliškajam raštų kalbos variantui (Vasiliauskienė 1995: 137–140).

4.4.4. Skirtingų daikto ar reiškinio ypatybių supriehinimas slypi jau pačioje aukštesniojo laipsnio būdvardžių prigimtyje. Tokie būdvardžiai beveik visuomet yra kontrasto tekste kūrimo priemonė, tad šiuo atveju būdvardžio morfologinė forma, o ne pozicija lemia būdvardžio išskirtinumą:

(1) *Ar jem ne pasakitu Sudzia: Tuo paciu, jog isz paprotia wogie, wertas essi aukszesnias kartuwias, nes buway kałtas to pikta paprotia ne turiety, yr uz ta pati paproti turi buty karotas* 86–87.

Tamy Skayritoias uzzingie unt aukszesnios wietos, kaypo dabar ira Ambonas, yr skayte Rasztka S. Sena yr Nauia Testamenta, Ewangeliu tada Kunigas arba Diakonas 105.

Iszemus tas wietas, kur turia waldziu sudijma, unt karszu darbu, uz nekurius biaurius darbus, unt kuriu kada ka atrastu yr Suda Wiresnibey paduotu, toki yr Szviętioj sudijity, dekretawojo ne wisus bet ne kurius tikтай gieresniusy Miestusy Wiresnibes gale 113.

(2) *Lisz to, kiekwienas winczawotas žadieimas, turia buty dayktý gieresnemy, nes ne gana ira zadiety koki daykta giera...* 90.

Ir kuo ira asabas stona lietesnia, tuo łabiausey prisiekauia 83.

4.5. Ne visi postpoziciskai vartojami būdvardžiai tiriamame tekste yra iškilesni, labiau akcentuojami, tačiau nemaža jų dalis turi kontrasto kirtį:

Sapnus gerus nuog piktū isz cia pazinty galem 64.

Ir niera tay dayktas naujas, nes tuo paciu spasabu yr Rymi yr po kitas Szalis su didziu dusziosy pazitku Pamokslay Krikscioniszky Žmoniems ira paprastay apsakity 24.

... niejokių Sudu darity Szviętiosy ne turia, bet yr Ponay Dwarusy, yr Waytat kiemusy, nes unt kitos dienos atsidiety gale, o diena szwięta pawina turiety sawa pagarba 113.

Tuo prisakimu Diewa, teypogi uzsakity ira darbay runkiney moteriszky 115.

Ta wiena Wiera ira giwa, kuri rundasi Zmoniesy teysiusy Łoskoy Pona Diewa esunciusy, kokie buwa anusy Szyntusy Mucielnikusy 38.

Ar prisieka neteysey, kas prisiekdamas zodziu abeiopu wartoia? Žodziu abeiopu abiszaliniu, kada to priwalimas reykalaicia, ir ne užeyna niekokia kriwda artima wartoty dera... 78.

Kada tada mums Diewas prisaka idunt diena tikra szwestumem, noria to po sawa sutverima, idunt ij uz Wieszpati Auksciausi yr Sutwertoi pazintumem 96.

... ne perskaitidamis, ne mustidamis... ar tay dayktas tikras arba ne, teyp ir mes, iey iżgani-ma apturiety norem, tikiety tam wisam... kaypo ne apwiltay teysibey turem 39.

Tada per tą darba uzsakita iszimana weykałas neluosas runkinis, prigulis ant kuna, su kokiu norint Zmogaus nulismu, nes weykałas luosas, kursay prigule unt dusias niera uzsakitas 108.

Regi jog apsigerti prabynktay, iki nutrotijma razuma, ira dayktas biaurus ydargus, kiek-wienas tuo wiezliwas biaurina sau... 86.

Kada wis tay butu ir spasabu izganingu sirdiey griesznika atateysias dabar jem Diewas atleydzia griekus yr nuteysina 50.

4.5.1. Postpozicinių būdvardžių iškilumas, jų akcentavimas tekste glaudžiai susijęs ir su jų vieta frazėje: didesnį informacijos krūvį paprastai turi būdvardžiai, einantys priešpaskutinėje frazės pozicijoje:

Tikiu, jog teysius ing Dungu priemi, umzinay pałaymini, o piktus ing pekloy ugniu umzinu karoi 56.

Mokitoiau, ku turiu darity, idunt giwenima umzina apturiecio? 25.

Kada anus du didzius Miestus Sodomas ir Gomoras ugniu sierotu sudegina 32.

... bet jems tus wargus Garby Dungiszku sugruzina, kuri pereyna wisus wargus yr nuludimus giwenima musu 36.

Jey neteysey prisiekiu, Diewe duok mani istoiuncioy naktiey ugnis giwa sudegintu, tay padaris, pagriza ing namus... 77.

Oabar padarikiet stipra pastanawijma... prisiegu tusciu sergieties, yr anas sau piktinsset yr neapkinsset 88.

Tačiau būdvardžio postpozicijos atveju labiau akcentuojamas gali būti ir antroje nuo galo pozicijoje pasakytas pažymimasis daiktavardis:

Tada tuo spasabu yr budu nuteysina Wiltis Žmogu grieszna 50.

Iog slabay kurius darom ira meyly Diewuy, pasirodo tay isz moksła S. Tamosiaus Daktara Anioliszka, kursai saka... 92.

Tad pastarųjų dviejų atvejų palyginimas rodytų, kad kurio nors vieno iš atributinio junginio dėmenų – būdvardinio pažyminio ar pažymimojo daiktavardžio – paibrėžimas, jų informacinė talpa yra glaudžiai susijusi su žymėta priešpaskutine frazės pozicija.

4.5.2. Šiame retoriniame veikale pasitaiko ir tokį pavyzdžių, kur būdvardžio postpozicijos motyvus sunku tiksliau apibrėžti:

Slubay swetimy ar aprisza? 95.

Kada wis tay budu yr spasabu iszganingu sirdiey griesznika atateysia, dabar jem Diewas atleydzia griekus yr nuteysina 50.

4.5.3. Distancinės būdvardžių postpozicijos atvejų tiriamame *Pamokslų* tekste rasta tik keletas:

Nes kaypo galvia, žinklas ira didzias jog ne sweykas, kada ne gromuła, teyp ... niejokios naudos isz klausima žodzia Diewa ne atnesza, kursay to, ką girdzia ne pergromuła ne swarsta sirdiey... 103.

Ne pasinawoimas Gimditou ira priesz Kietwirta Prisakima Diewa, o jey bus kokiemy daykti mazamy, buty gale grieku tiktay mazu 28.

Būdvardis šiuose sakiniuose turi kontrasto kirtę.

4.6. Kai žodžių tvarka tame pačiame junginyje įvairuoja, prepozicinė būdvardis dažniausiai yra neutralus, o postpozicinė pasakomas emfatinėje pozicijoje arba turi kontrasto kirtę, plg.:

Ar ira kokie? yr kurie runkiney darbay Szuētioy deruntis? 115.

Tosy tada wisos dienosy Szuētosy, pagał sena Baznicias Kataliku istatima, wisy katalikay turia Misios Szuētos klausity, nuog darbu runkiniu uzsituriety yr pasnikus Wigilijoy pas anas uzlaykity 116.

Unt ko dawe mums tiek paweykslu didziu grieszniku, kuriems sunkius griekus atlayde, kada už jus gaylistoie... 53.

Kayp tay ira griekas sunkus, yr isz cia pazinty galem, jog netiktay Diewas, bet yr swietisky istatimay bluzniercius smarkiey karoty... isaka 70.

Nemotyuoto būdvardžių pozicijos įvairavimo atvejų *Pamoksluose* nedaug. Toks įvairimas būdingesnis tik terminologizuotiems junginiams su priesagomis -iškas ir -inis, kurie formavosi atitinkamų lenkų kalbos junginių pagrindu iš jos tuo pačiu dažnai pasiskolindami ir atitinkamą žodžių tvarką:

Skaytima Raszta Szwynata, dabartel insidawima disputon su Heretikays swietiszkiems Zmoniemis, ipaciey nemokitiems Uzgina Baznicia Diewa... 46.

Wienok pas dauguma Zmoniu Swietiszku, ipaciey tus, kurie łotiniszka liezuwia Szkołosy pałayzie, nieka paprasta niera, kaypo... zodziu Raszta S. yr Ewangelios wartoty yr ing sawa juokus priliginty 70–71.

Tas Diewas yr Žmogus uz mus kintieie yr unt Kriziaus numire, yr teyp mus isz newalos welniszkos iszgielbieie... 56–57.

Jog tada mus Chrystusas Ponas neligey isz sunkiesnias, nes isz welniszkos newalos, ateyimu sawa iszwede... 98.

Dieł Židu kurius Diewas tiktay ceremoniomis wirszutiniomis walde, gana buwa, tą diena unt szwietima paskirty, kurioy Anas sutwierima Swieta atiksiej... 99.

Kaypo tay: kada unt kielu puołam ing krutiny muszamos, ira tay wirszutinias ceremonias, kurios... 64.

Turet tada trumpa tay apswietima, kayp yr kadu trokszy metiniu dayktu turem 52.

Ar dera, dayktu metiniu trokszy, yr anu wiltiesi? 51.

4.7. Lietuvių kalbos būdvardžiai, ypač neišvestiniai, iš seno dažniau buvo pasakomi prieš pažymimajį daiktavardį (žr. 3 lentelę; Vasiliauskienė 1995: 125; 127; 132–137; 140). Dėl svetimo modelio perkėlimo į lietuvių kalbą ir galėjo atsirasti nemotyuoto būdvardžio pozicijos įvairavimo atvejų. Priesagos -iškas būdvardžiai kai kur pakeitė senesnę vartosenos tradiciją turintį daiktavardžio kilmininką. Šis pasikeitimai taip pat galėjo turėti įtakos žodžių tvarkos įvairavimui terminologizuotoje daiktavardinėje frazėje, nes kilmininko vieta pažymimojo daiktavardžio atžvilgiu senuosiuose rašto paminkluose nebuvvo griežtai apibrėžta (Vasiliauskienė 1997: 112; 118–119).

Dabartinėje lietuvių kalboje būdvardžiai, einantys prievardžiais, pasakomi tik po asmenvardžio. *Pamoksluose* galima abejopa tvarka:

Tokios Knigos Łynkiszкамy liezuwiewy dar walkioias yr drayskos, kaypo tay Alberta Didzia Iszguldimas Sapnu, Sałdus jungas Moteristes, Kałba Mergieliu, yr... 45.
Ne mana tas numanimas, bet Didzia Augustina 85.

Žodžių tvarka atributinėje frazėje su būdvardžiu *Pamoksluose* yra labiau apibrėžta, turi nuoseklęsnę vidinę struktūrą ir aiškesnę vidinę logiką palyginti su XVI–XVII a. pamokslų tekstais. Matyt, tai susiję su bažnytinį raštų kalbos standartizacija. Šiuose *Pamoksluose* palyginti nedaug neaiškių, paties teksto struktūros visiškai nemotyvuočių būdvardžio postpozicijos ar jo pozicijos įvairavimo atvejų.

Būdvardžio prepozicija yra neutrali, jei ši kalbos dalis nėra gavusi kontrasto kirčio ar atsidūrusi labiau akcentuojamoje antroje nuo galo sakiniu pozicijoje. Postpoziciniam būdvardžiui emfazė būdingesnė. Jis dažniau už prepozicinį gauna kontrasto kirčių arba eina antroje nuo galo sakiniu pozicijoje. Šioje ryškesnėje sakiniu pozicijoje gali atsidurti ir postpozicinio būdvardžio pažymimasis daiktavardis. Atskirtas nuo savo pažymimojo daiktavardžio, būdvardis su pastaruoju visuomet siejamas intonacija, parodančia, kad prijungiamojo junginio dėmenų ryšys buvo tikslingai pažeistas. Tad distancinės pozicijos atveju būdvardis visuomet tampa ryškesnis, sustiprėja juo pasakomo požymio informacinė svarba.

Būdvardžių postpozicija dažnesnė religijos terminijoje, kur dėl kanonizuotų tekštų specifikos palikta originalo žodžių tvarka jau buvo tapusi religinių raštų kalbos tradicija. Religijos ir teisės terminais einančiose frazėse priesagų *-iškas* ir *-inis* būdvardžiai taip pat dažnai pasakomi po savo pažymimojo daiktavardžio. Tokia jų vartosena nėra atsitiktinė: ji susijusi su atitinkamų lenkų kalbos frazių struktūra ir žodžių tvarka. Dėl jos poveikio kai kuriais atvejais būdvardžių *-iškas* vediniai yra pakeitet lietuvių kalboje senesnę vartojimo tradiciją turintį daiktavardžio genityvą, kuriam buvo būdingesnė postpozicija. Būdvardžio išskyrimas, jo raiškumas tekste dažnai priklauso ne nuo pozicijos pažymimojo žodžio atžvilgiu, bet nuo stambesnių teksto sintaksinės struktūros vienetų komponavimo principų bei priemonių, pasirinktų raiškai sustiprinti, pavyzdžiu, kontrasto kirčio, emfatinės pozicijos frazėje ir t. t.

5. DALYVIS

5.1. Lukausko *Pamokslų* tekste dalyviai derinamuoju pažyminiu eina gerokai rečiau negu būdvardžiai (sudaro maždaug ketvirtadalį būdvardžių kiekio; žr. 1 lentelę). Jų pozicija nuo būdvardžių skiriasi labai nežymiai (plg.: ADJN 56,2%; PARTICN 53,9%). Veikiamujų dalyvių prepozicijos ir postpozicijos atvejų rasta apylygiai (PR 49,1%; PO 50,9%), o neveikiamujų dalyvių pozicija iš esmės sutampa su būdvardžių (PR 56,7%).

5.2. Prepoziciniai dalyviai tekste nėra tokie raiškūs kaip būdvardžiai: dažniausiai jų prepozicija neutrali:

Tos deguncias zwakies yr zibuncias swiesas Bazniciosy yr unt Pracessyu ragina mus, idunt

giwu wieru, karsztu meyliu Diewuy tarnautumem 66.

Diel to metu piuties, kada artoias ne surinkis Szwiętojy isz lauka, tikra yr regiema iszkada nukintiety turietu, gale su daleydimu Wiresnibes Baznicios, isz lauka kupty yr suweszty 116.

Ku tu cionay prakieykas welny dirbi? 61.

Muytinikay unt tay, jog pagał padaritos brungibes arba turgaus nuog prekiu, ar tay uzrubezi- niu, ar tay sawa szaliniu, istatita muyta teysiey atimty ir ataduoty tikiemay ing skarba Prisie- kia... 81–82.

Retsykiaiš šioje pozicijoje einantys dalyviai stipriau akcentuojami dėl supriešinimo (1). Antroje nuo galio sakiniu pozicijoje iškilesnis gali tapti tiek dalyvis, tiek jo pažymimasis daiktavardis (2):

(1) *Diel ko mums Diewas dawe sawa Prisakimus, regies buty łabiaus ciekawas, o negi reykiemas klausimas, nes kursaygi Artoias klausa Karalaus: diel ko man dowanas, mokieimus nuog gałwos mokiety liepi, o turtiniems ne liepi? 31.*

O ne tiktay Misios S. bet ir Kazaniaus ipaciey nemokitiems Zmoniems klausity prigulia, nes kaypo iszsimokis yr iszkur? 102.

Ira tay reykiemas klausimas, nes tunkiey tarp Žmoniu, ipaciey nemokitutu tinkasi 59.

(2) *Wadinasi tokias Uwogas tuscias, nes nejokie fundamenta tiesos ne turia, kuries sau tuszciey zmones pramana, o ira tokiu łabay daug ipaciey tarp nemokitu Žmoniu 62.*

Tegulgi cionay saka, jog Chrystusas guslus arba Zababonus yr nederuncius pamanimus dare? 65.

5.3. Postpozicinė dalyvių vartosena beveik nesiskiria nuo būdvardžių. Dalyviai, einantys po savo pažymimųjų žodžių, dažnokai gauna kontrasto kirtį:

Kada Prisakimay Diewa butu unt uzlaykima negalemays, tada jus niekas ne uzlaykitu, nes dayktu negałemu, niekas darity ne gale... 34.

Per Ceremoniu priderunciu iszsrimana wirszutinis padarimas, kursay unt garbies Diewa apsiwercia 64.

Dar tas Zadieimas winczawotas, turia buty daykty tikietinamy, nes kada kas daykta koki unt iszpildima negalema zadieu, nieka nestowinciey zadieu 89.

Žinoty yr tay reykia, jog didzia ira neligibe tarp zadieima winczawota yr newinczawota, nes zadieimas winczawotas, kursay darosi Diewuy aprisza wisados po sunkiu grieku smertetu, zadunti unt iszpildima to daykta, kuri zada 89.

Wienok ne iszmanikiet, idunt tay patiems tiktay žmoniems nemokitiems butu reykiemas klausimas Kozoniaus, reykiemas ira wiwiems yr padedus ing izganima 102.

Isz cia tada pazinty galem, kurie ira prisakimay prisakuntis, o kurie uzsakuntis, jog uzsakuntiems wisados priduodas tas zodis: ne, kursay prisakuntemy ne prisiuduoda 26.

Tiriamame tekste postpozicinių dalyvių randame ir antroje nuo galio sakiniu pozicijoje:

... buty gale Moteriszkiu Nuodniuki, norint ana niekados su Welniu ne kałbieie, ney jo regieie, ney jem uzsirasze, gana, jog **budu nederunciu** wartoia, pri kuriu welnias prisirisza 58.

... o kayp **metas paskirtas** iszeyna, jau luosas wisiszkar nuog wisokia risztia paliekta 94.

... Žmones senamy Testamente pirm ateima Chrystusa turieje sena szkoła diekawoima Diewuy, jog jus dienoy Subatos ing **ziamy zadieta** nuwede 98.

Uz toki darba pakaroie Diewas aną Moteriszky, ape kurę Kunigas Segneras Rasza, kuri kada duona Niedieloy ing **peciu iszkurinta** sodina, iszpuołe isz jo ugnis, yr runka jos su peciu nudegina 115.

Tačiau pažymimasis daiktavardis šioje emfatinėje pozicijoje randamas dažniau negu pats postpozicinės dalyvis:

Paskuy to eyna, jog wisas tieses Tajemnices, kuries Baznicia Szwynata unt tikieima paduoda, ira tikribes neapwiltos 39–40.

Toy Knigoy wieto sekretu, ira patis meławimay sukimay, gustay welniszky yr pramanimay nederuntis, lisz to daug dayktu, isz kuriu nekałtas dusias papiktinty gale 46.

Tay wis tikiu stipray yr iszpazistu dieł to, jog tu tay apreyszkie, kursay essi Teybibu nesutwertu yr kayp apgautu yr apwiltu buty, teyp tada apgauty yr apwilty negali 57.

Atminkiet Girtuoklęs, jog tay Nediela, ne unt girtawima, ne unt pasilaydima, ne unt szokinieimu yr giesmu nederunciu 109.

*O idunt tay padoresney iszpilditumi, turiek **tarna tikima**, kursay turietu rupi weyzdieima unt kałbos tawa...* 87.

Pažymimajam daiktavardžiui parenkamas ne frazės galas, o antra nuo galo pozicija ir tuo atveju, kai jis eina atraminiu šalutinio saknio žodžiu:

Wiena ira kada prisiegu daycta praeiusi kursay jau praszoka patwirtinam... 79.

Wiera niekas kitas niera, tiktay pati wiena yr ipati dowena Diewa, yr swiesibe neprigimta, kuri apswiecia razuma musu... 38.

Kita ira apmirusi, be Łoskos paszwyntuncios, kuri ira giwenimu dusias musu... 38.

5.4. Pasitaiko ir tokią junginių su postpoziciniu dalyviu, kurie eina religijos ar teisės terminais. Jie nusako vieną sąvoką, tad nė vienas jų démuo nėra stipriau akcentuoja-

mas:

*...isz untros szalies, ira aprisztas **istatimu prigimtu** unt tarnawima ligoy Tiewuy 31.*

*Wienok pirmas rupestis musu turia buty ape **gieribes neprigimtas**, kaypo Ponas Jezusas Ewangeliou prisaka* 51.

Asabas papeykta pałystuwes, piktos nutarties, arba jau ape koki grieka datirtas... prisiekty niekokioy sprowoj ne gale 76.

*Kity slubay wadinasi: Vota simplicia slubay **neiszdabinty**, kurie darity buna ipaciey be jokiu ceremoniju yr prisiriedimu* 91.

Tas Niedieloy iszjois ing lauka iszwida nepaprasta diduma kiszki, liepe tuojaus szunis wejunius iszlaysty paskuy jo yr patsay paskuy jo widamas ij unt arklu leydies... 112.

...juk mes kada nukierieimus nuwarom szalin, tay sawi zinklinam krizi, poterus kałbam... wortoiem Zodziu szwyntu. Waynika szvięsta, wundenia szvięsta ... 60.

5.5. Tame pačiame junginyje dalyvio pozicija įvairuoja retai, pvz.: *nemokitus žmones* 23 – *zmones nemokitus* 62; *szvięstu wandeniu* 59 – *wundeniu szvięstu* 60, pvz.:

Nes kada tas Dungiszkas Mokitoias ing nemokitus žmones sake, kurie paskuy jo miniomis waykscioie... 23.

Atsirunda dar tarp Zmoniu korteles su małdelomis neku Diewa garbingomis, kuries anie kielautoie draykciey klaydunay isznesioia yr zmones nemokitus apgauna yr suwadzioia... 61–62.

... kas toki daykta pasergietu paszlaksztius yr pałaystius yr sawi yr anus papeykus dayktus szvięstu wundeniu, szalin atmesty arba sudeginty, bet atnuodity be grieka ne gale 59.

Ir teyp suserga kas unt akiu, tay anas zinklina, zegnoia, kuszta ne zinau kokius zodzius yr wundeniu Szvięstu apszlaksta 60.

6. NEKONTAKTINÉ DERINAMUJŲ PAŽYMINIU VARTOSENĄ

6.1. *Pamoksluose* 7,2% derinamųjų pažyminių yra atskirti nuo savo pažymimųjų daiktavardžių kitų sakinio žodžių ar žodžių grupių. Nekontaktinės pozicijos atvejų gausa Lukauskas lenkia kitą taip pat rytietiškai rašiusi ir tokia vartosena pasižymėjusį autorių Sirvydą (plg. SP 5,1%). Tačiau SP distanciškai dažniau buvo vartojami būdvardžiai (8,8%), o KL distancinė pozicija būdingesnė skaitvardžiams (10,8%) ir įvardžiam (8,2%), o būdvardžiai (5,6%) ir dalyviai (4,1%) čia nuo savo pažymimųjų žodžių atskiriami šiek tiek rečiau.

Kaip ir kituose pamokslų rinkiniuose, šiame tekste taip pat dominuoja derinamujų pažyminių distancinė prepozicija; distancinės postpozicijos atvejų nedaug, jি būdingesnė tik būdvardžiam.

6.2. Skaitvardis nuo savo pažymimojo žodžio gali būti atskirtas vieno žodžio, – kokio nors veiksmažodžio, prieveiksmio *tada*, dalelyčių *tiktay, jau*, – ar kelių žodžių grupės:

Pirma turia wieta istatimas prigimtas... 31.

Untras ira grikas priesingas Wiltey, kursay... 53.

Kada kas toki pasnika perlauztu, wiena tiktay grieka papilditu... 30.

... yr kada kas wienam tiktay Artykuły nedatiketu, norint kitus wisus iszpažintu, tuo paciu butui Heretyku... 43.

Tegul daznay rustauia, piktažodziaulia, kieykia, untra jau natura isz paprote gauna 85.

Pirma tada diena nedielas pas Židus ira Nedielia, nes isz cia Ponas Diewas pradieie sutwierima Swieta... 98.

Trety unt gala ira sapnay nuog Pona Diewa, nuog Szyntu Aniołu Sargu... 63.

6.3. Dažniausia būdvardžio ir dalyvio tiesioginio sintaksinio rypo su pažymimuoju žodžiu išardymo priemonė yra veiksmažodis:

Kada zmogus ing tobula ateyis razuma, ne zinotu ape Prisakimus Diewa, ar ira? yr kokie ira? grieszitu 33.

Giwena Zmogus Krikscioniszkay, kiekwiena noringa saugas grieka, Prisakimus Diewa perserga kayp rupiausey... 49.

Žinoty yr tay reykia, jog didzia ira neligibe tarp zadieima winczawota yr newinczawota... 89.

Daleyda Diewas unt jo welni su pakusu teyp sunkiu, jog ij ing paskutini atwede nusiminima 107.

... teyp ing tą biauri yr pasilaydusi giwenima prijunksta yr priprunta, jog apmauduoia sau, nerimsta, silpsta alpst, pakol prakieyka ne ispilda papratima 85.

Priklausomi veiksmažodinio junginio dėmenys – daiktavardžiai, turintys aplinkybės reikšmę, prieveiksmiai – tarp būdvardžio ir jo pažymimojo žodžio įspraudžiami gerokai rečiau:

Jog tay ira Apasztalu istatimas, turem unt tay ayszkius Raszty S. parodimus 98.

Isz szalies Wieros, Swietisziems teypogi Zmoniems ipaciey nemokitiems insiduoty disputon ne dera... 47.

Praszmotinas tada Duksieimas ira tuomet, kada Žmogus unt pacios tiktay Miłasirdistes Pona Diewa uzsivneyzdieis, toy Wiltiey grieszja, kalbiedarnas sau... 53.

... isz tos priezastios, trumpia cionay ape jus moksla pergułdisiu 64.

Kada ta afiera nuog wiena tiktay Kuniga yr wienoy tiktay unt cieła Swieta Baźnicioy darita butu, tada butu tay Łoska wiena nepaliginta... 100.

Retsykiais būdvardžiui pabrėžti pasitelkiamos enklitinės dalelytės, kuriomis jis atitveriamas nuo savo pažymimojo daiktavardžio:

... prieszingu wiel budu: bediewey, piktos nutarties zmones, lauzitoie Prisakimu Diewa, wisosy gieribiesy apiplusta yr wisokiusy pałayminimusy metiniusy gausiey skalsinasi 36.

Kada lisz to turia būti uzlaykitas dienas Szviestas SS Apasztalu Petra yr Powila, Wisu Szwiętu, S. Staponia pirma Mucielnika yr wiena tiktay ipaciausia Patrona 116.

Pamoksluose pasitaiko ir tokį atvejų, kur derinamasis pažymyns nuo daiktavardžio atskirtas prepozicinio nederinamojo pažyminio, išreikšto prielinksnine konstrukcija. Tokia šio pažyminio pozicija būdinga ir kitiems senųjų raštų tekstams (žr. Vasiliauskienė 1995: 139–140), tačiau ši jo vieta dabartinės kalbos požiūriu jau atrodo labai neįprasta, tad tokią šio pažyminio vartoseną linkstama laikyti distancijos priežastimi, nors iš tikrujų šis pažymyns tiesioginiu sintaksiniu ryšiu yra susijęs su tuo pačiu pažymimuoju daiktavardžiu kaip ir derinamasis:

Giwenkiem tiktay Krikscioniszkay uzlaykimy Prisakimu Diewa, tas ira pirmiausis ing izgani-ma kielas 62.

Piktas ing nusidieima paprotis, ira dar kas daugiaus negi patsay prigimimas... 85.

Kai kurie žodžiai, skiriantys būdvardį nuo daiktavardžio, matyt, yra daiktavardžio genityvo pakaitai, atsiradę dėl lenkų kalbos poveikio:

... tuo paciu spasabu yr Rimy yr po kitas Szalis su didziu dusiosy pazitku Pamokslay Kriksioniszky Žmoniems ira paprastay apsakity 24.

... dieł minka daykta arba spale prisetkyt yr imty Diewa unt swieczijma butu didzias Szwieciusiu Warduy Jo paniekiniemas 75.

6.4. Pamokslai išskiria iš kitų senosios kalbos paminklų įvardžių distancinės prepozicijos atvejų gausa. Tokio nekontaktinės pozicijos pavyzdžių skaičius ir įvairovės nepasitaikė nė viename XVI–XVII a. senųjų raštų tekste.

6.4.1. Įvardis, kaip ir būdvardis, nuo savo pažymimojo daiktavardžio gali būti atskirtas veiksmažodžių (tokie atvejai vieni iš dažniausių) (1), papildiniai ir aplinkybėmis einančių daiktavardžių ir įvardžių (2), prieveiksmių (3), iškart kelių sakinio dalių ar net viso šalutinio sakinio (4):

(1) *Tarp prisakimu ta turia buty eylia uzlaykita* 31.

Tas ira sapnas gieras yr nuog Pona Diewa, kursay weda ing baymy Diewa... 64.

Atmink Artojau, jog tay diena Wieszpatiszka, diena Svięta szwięsty aną turi klausimu Misios Szwietos yr Kozoniaus, o niejokieys ne uzsipayınioty darbays 109.

(2) *Ne gale buty gieresnis yr gruntaunesnis unt wisa toy materioy klausima atsakimas, kaypo tas...* 39.

Wisunt tawięs pałayminimay susipiłs, paszłowintu busi Miesty, laukusy dirwosy... 35.

...idunt ij uz Wieszpati Auksciausiu yr Sutwertoi pazintumem, yr ta jem prideristy, kaypo Panszczyzna jem prigulinciu ataduotumem unt zinkla waldonibes 96.

Tu jey turi koki kamys abeioima, eyk gieriaus pas Teologus Kunigus... 47.

(3) *...ar unt Ewangielos? padieis unt jos pirsztus sawa, kurios prisiegas, tays paprastay zodzieys baygasi...* 74.

Kiekwienoy tada prisiegoy, idunt butu derunciu yr patogiu prigulia buty tie tris dayktay užlaykity 75.

Tusy tada kartusy reykahusy yr darbusy reykiemas labay dayktas, idunt sawimp Akta Wilties pabudintumem 51.

(4) *...jog tay unt Spawiednias ne prigule, yr tun turia isz Nuodu yr Czeru nauda didziausy welnias...* 59.

...wisados Szwietioy Misios klausau yr niejokieys jos ne lauzau darbays... 114.

...bet wisoki kuri turiety galietu nupelna terioia 30.

Pirmoje frazės pozicijoje pasakyti įvardžiai *tas, kiekwienas, kitas, toks, koks* nuo pažymimojo daiktavardžio atskiriami po jų einančių dalelyčių *tay, tiktay, teypogi* ir prieveiksmio *tada* (žr. ir ankstesnius pvz.):

Tie tada padawimay, wienos ira didibes, teysibes yr tikribes... 41.

Pagał istatima prigimta, kiekwienas teypogi žmogus uzsilaykity turia, kada pagal jo negiwen-tu, tada griesitu priesz razuma 29.

Kitosy tada aplynkibiesy, kur ira galieimas... ne iszkalba mus pas Diewa... nuog klausima Misios Szwietos 108.

...yr tokios tay Wieros nuog musu Diewas reykałauia 40.

...nes isz cia kiekwienas pazinty gale, isz kokios tay dwases Moksłas jo... 63.

...nes ta tiktay ira wienatija Wiera, yr toy tiktay Katalikiszkoj Wieroy izganity galem buty 57.

Tamy teypogi klidimy buwa Diskoras Nestorius... 41.

Palyginti dažną enklitikų vartojimą po pirmoje frazės pozicijoje einančių įvardžių reikėtų laikyti vienu savitesniu *Pamokslų* atributinės frazės komponavimo ir jos vartojimo ypatumų.

6.4.2. Dar viena savita aptariamo pamokslų rinkinio ypatybė – enklitinių dalelyčių *tiktay* (8 pavyzdžiai) ir *dar* (1 pavyzdys) vartojimas po įvardžio *pats*. Šiuo atveju pabrėžiamas ne įvardis *pats*, o pažymimasis daiktavardis: enklitikas tik sustiprina pabrėžiamą šio įvardžio funkciją. Tad savo funkcija sakinyje šis įvardis artimas dalelytėms:

O tas iszmetimas isz draugies Krikscioniu Kataliku patem tiktay Popiezui unt iszgriesizjma ira palikta 44.

Jei tada tiems padawimams, patis dar Dyssydentay tikia, dieł ko ne kitieis? 42.

Kita ira dar prisiega, kurioy paciu tiktay Diewu ludijemos yr apsisakom yr nieka daugiaus 74.

... yr ne wiisiems galibias unt ju duoda, bet arba patiemis tiktay Wiskupams, arba ipatiems nekuriems Kunigams 95.

Visais kitais atvejais didesnį informacijos krūvį turi distanciškai vartojamas įvardinis pažymynys, o ne jo pažymimasis daiktavardis. Enklitikų nuo daiktavardžio atskirtas įvardis *tas* dažnai gauna kontrasto kirtį, plg., *tas, o ne kitas*:

... łazdoy turieje kortely uzgrięszta, unt kurios parasitas buwa tas tiktay zodzias... 61.

... nes ta tiktay ira wienatija Wiera, yr toy tiktay Katalikiszkoj Wieroy izganity galem buty 57.

7. IŠVADOS

Atributinių junginių su derinamuju pažyminiu žodžiu tvarkos analizė Lukausko *Pamoksluose* rodo, kad XVIII a. reikėtų laikyti XVI–XVII a. raštų kalboje pradėjusių formuotis normų stabilizacijos etapu. Sumažėja pozicijos neapibrėžtumo ir negriežtumo atvejų. Mažiau svyruojama dėl žodžių tvarkos atitinkamame junginyje, tų pačių leksemų poziciniai variantai retesni. Nepaisant laisvos žodžių tvarkos privalumų, vieno ar kito pozicinio modelio pasirinkimas labiau motyvuotas, aiškesnis.

1. *Pamoksluose* dominuoja skaitvardinio pažyminio prepozicija. Retoki postpozicijos atvejai čia labiau motyvuoti negu XVI–XVII a. pamokslų tekstuose.

2. Derinamuju pažyminiu einantis įvardis taip pat dažniausiai vartojamas prieš daiktavardį. Postpoziciškai pavartotas įvardis atsiduria enklitinėje pozicijoje ir pade-da labiau iškelti, akcentuoti prieš jį einantį pažymimąjį daiktavardį arba su juo yra susiję apoziciniu ryšiu. Po daiktavardžio einantis įvardis dažniau nei kituose pamoksluose turi kontrasto kirtį. Dažnesnė postpozicija būdinga tik įvardžiams *kok*s ir *toks*. Prepoziciniai įvardžiai taip pat dažnai gauna kontrasto kirtį. Įvardis *pats* iš kitų prepozicinių įvardžių išskiria pabrėžiamą funkciją, priartinančia jį prie dalelyčių.

3. Būdvardžio vieta daiktavardžio atžvilgiu aptartame tekste nėra griežčiau apibrėžta. Statistiniams duomenims nemažą įtaką yra padariusi labai dažna būdvardžio *szwenta* postpozicija. Lukauskas kai kuriais atvejais vietoj daiktavardžio genityvo vartoja būdvardžius su priesaga -*iškas*. Beveik du trečdaliai šios priesagos vedinių eina po daiktavardžio. Tokią dažną jų postpoziciją, matyt, galima sieti su dvikalbystės sąlygomis atsiradusiu daiktavardinio ir būvardinio pažyminio funkcijų maišymu, kai pose-svinis būdvardis lenkų kalbos pavyzdžiu imtas vartoti ir ten, kur lietuvių kalboje iš seno buvo vartojamas daiktavardžio genityvas. Ištirtas tekstas rodo būdvardžių su priesagomis -*iškas*, -*inis*, -*ingas* produktyvumą ir konkurenciją su daiktavardžio kilminuku. Kontrasto kirtį turintys prepoziciniai būdvardžiai – vienas išskirtinį šio pamokslų rinkinio atributinės frazės vartosenos ypatumą. Dažna distancinė pažyminių ir kitų sakinio dalių vartosena, tiesioginiu sintaksiniu ryšiu susijusių žodžių atskyrimas siekiant juos labiau akcentuoti – dar viena svarbi šio retorinio žanro veikalo ypatybė. Lukauskas vykusiai naudojasi laisvos žodžių tvarkos privalumais – juk griežta žodžių tvarka tikrai nebūtina ten, kur ryši tarp žodžių galima parodyti jų relaciniemis morfemomis. Ne visi postpoziciškai vartojami būdvardžiai tiriamame tekste yra iškilesni. Postpozicinių būdvardžių iškilumas, jų akcentavimas tekste glaudžiai susijęs ir su jų vieta frazėje: didesnį informacijos krūvį paprastai turi būdvardžiai, esantys priešpaskutinėje frazės pozicijoje. Žodžių tvarka atributinėje frazėje su būdvardžiu *Pamoksluose* yra labiau apibrėžta, turi nuoseklęs vidinę struktūrą ir aiškesnę vidinę logiką palyginti su XVI–XVII a. pamokslų tekstais. Matyt, tai susiję su bažnytinės raštų kalbos standartizacija. Šiuose pamoksluose palyginti nedaug neaiškių, paties teksto struktūros visiškai nemotyvuotų būdvardžio postpozicijos ar jo pozicijos įvairavimo atvejų. Būdvardžių postpozicija dažnesnė religijos terminijoje, kur dėl kanonizuotų tekstų specifikos palikta originalo žodžių tvarka jau buvo tapusi religinių raštų kalbos tradicija. Būdvardžio išskyrimas, jo raiškumas tekste dažnai priklauso ne nuo pozicijos pažymimojo žodžio atžvilgiu, bet nuo stambesnių teksto sintaksinės struktūros vienetų komponavimo principų.

4. Veikiamųjų ir neveikiamųjų dalyvių pozicija pažymimojo žodžio atžvilgiu ir jų vartojimo ypatumai ištirtame tekste beveik nesiskiria nuo būdvardžių.

5. Nekontaktinės derinamųjų pažyminių pozicijos atvejų gausa Lukauskas lenkia Sirvydą. Kaip ir kituose pamokslų rinkiniuose, šiame tekste dominuoja derinamųjų pažyminių distancinė prepozicija. Pažyminiai nuo savo pažymimųjų žodžių gali būti atskirti veiksmažodžių, prieveiksmių, dalelyčių, prielinksinių konstrukcijų, kelių žodžių grupių ir t. t. *Pamokslams* būdinga ir labai dažna įvardžių distancinė prepozicija. Savita aptariamo pamokslų rinkinio ypatybė – enklitinų dalelyčių *tiktay* ir *dar* vartojimas po įvardžio *pats*, kai pabrėžiamas pažymimasis daiktavardis.

SUTRUMPINIMAI

ADN – būvardinis pažyminys; prepozicinis būvardinis pažyminys.

BM – *Litauische Mundarten*, gesammelt von A. BARANOWSKI, 1. Texte, hrsg. von F. SPECHT, Leipzig, 1920.

BP₁ – [Jonas Bretkunas] *POSTILLA Tatai etli Trumpas ir Praftas Ifchguldimas Euangeliu / sakamuiu Bažnicjoie Krikſchcjoniſchkoie / niāg Aduento ik Waeliku. Per Iana Bretkuna Lietuvos Plebona Karaliauciuie Prūſiū. Iſpauðe Karaliauciuie Iurgis Oſterbergeras. Meta Pono 1591.*

DLKŽ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.

KL – K. LUKAUSKAS, *Pamokslai*, parengė J. KARACIEJUS, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.
 PARTICN – prepozicinės dalyvinis pažymynas.

PO – postpozicija.

PR – prepozicija.

SP – [Konstantinas Sirvydas] PVNKTY KAZAN od Adwentu áž do Postu, *Litewskim ięzykiem, z wythunacze- niem ná Polskie PRZEZ Księdzá KONSTANTEGO SZYRWIDA / Theologá Societatis IESV / Z DOZWO- LENIEM STARSZYCH wydáne. W WILNIE W Drukárni Akademiey Societatis IESV ROKU M.DC.XXIX.* (Naudotasi fotografuotiniu leidimu: Franz SPECHT, *Šyrvids Punktay sakimū*, Göttingen: Van-denhoeck & Ruprecht, 1929.)

LITERATŪRA

- AMBRAZAS, V., red. 1994: *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Mokslas.
- DRYER, M. S. 1988: Object-verb order and adjective-noun order: Dispelling a myth. *Lingua* 74, 77–109.
- FRENKELIS, E. 1969: *Baltų kalbos*, Vilnius: Mintis.
- GIRDENIS, A. 1998: *1759 metų „Ziwatas“*, Faksimilinis leidinys, parengė Aleksas Girdenis ir Petras Skirmantas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- JONIKAS, P. 1972: *Lietuvių bendrinės rašomosios kalbos kūrimasis antrojoje XIX a. puseje*, Chicago: Pedago- ginis lituanistikos institutas.
- JONIKAS, P. 1987: *Lietuvių kalba ir tauta amžių būvyje*, Chicago: Lituanistikos instituto leidykla.
- KARACIEJUS, J. 1996: Kelios pastabos dėl K. Lukausko kalbos. *Kiprijonas Lukauskas, Pamokslai*, parengė J. Karaciejus, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- KARACIEJUS, J. 1998: Dėl XVIII a. raštų kalbos. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 39, 134–138.
- KARACIEJUS, J. 2000: XVIII a. raštų kalba ir jos kilmė. *Žmogus ir žodis* 1, 24–26.
- LEBEDYS, J. 1976: *Lietuvių kalba XVII–XVIII a. viésajame gyvenime*, Vilnius: Mokslas.
- PALIONIS, J. 1995: *Lietuvių rašomosios kalbos istorija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- ULVYDAS, K., red. 1971: *Lietuvių kalbos gramatika 2. Morfologija*, Vilnius: Mokslas.
- VASILIAUSKIENĖ, V. 1994: On the placement of the genitive attribute in Old Lithuanian. *Dept. of General Linguistics, University of Umeå, Report* 35, 99–115.
- VASILIAUSKIENĖ, V. 1995: Derinamojo pažyminio vieta senojoje lietuvių kalboje. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 33, 124–142.
- VASILIAUSKIENĖ, V. 1997: Daiktavardžio ir įvardžio genityvo vieta senojoje lietuvių kalboje. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 38, 104–121.
- VASILIAUSKIENĖ, V. 1997: Senųjų raštų atributinės konstrukcijos. *Darbai ir Dienos* 4, 99–109.
- VASILIAUSKIENĖ, V. 1998: Atributinių junginių modeliai Mikalojaus Daukšos Postilėje ir Antano Baranausko tarmių tekstuose. *Baltistica* 33 (2), 215–232.
- ZINKEVIČIUS, Z. 1988: *Lietuvių kalbos istorija 3. Senųjų raštų kalba*, Vilnius: Mokslas.
- ZINKEVIČIUS, Z. 1990: *Lietuvių kalbos istorija 4. Lietuvių kalba XVIII–XIX a.*, Vilnius: Mokslas.